

FUNK-Online

Erich Fromm

Z RUKOPISU

Mýšlenky psychoanalytika a filozofa Ericha Fromma zapustily u nás kořeny od prvních českých překladů jeho knih. Českého čtenáře proto zřejmě bude zajímat i Frommův životopis a zároveň průvodce po jeho díle od Rainera Funka, vydávaný právě Nakladatelstvím Lidové noviny v překladu Vlastislavy Žihlové.

Rainer Funk (nar. 1943), který byl určitý čas Frommovým asistentem v Locarnu, je editorem jeho sebraných spisů a nyní i správcem Frommovy pozůstalosti v Tübingenu: v této monografii se pokusil nabídnout klíč k osobnosti a dílu svého učitele. Naše ukázka je poslední kapitolou knihy, již Funk nazval „Humanismus jako lidské sebepoznání: Naplněný život“.

RAINER FUNK

Když se Fromm v létě roku 1974 rozhodl, že se už nevrátí do Mexika, ale stráví podzim svého života se svou ženou v Tessinu, měl už nové plány. Chtěl se dostat až k jádru toho, co ho okouzlovalo u Mistra Eckharta a Karla Marxe. Čím více se do nich „vžíval“, tím více objevoval, co mají společného. Konečně to mohl vyjádřit v alternativních pojmech Mít nebo Být: Oba v tom, co hlásali, popřípadě o čem psali, vycházeli z životní praxe, při níž sami z vlastní zkušenosti poznali, že život je plnější, pokud člověk stavi jen na svých vlastních lidských schopnostech k prožívání jednoty rozumu, lásky a produktivního jednání, a že se ve skutečnosti stává prázdným, nudným a nenaplněným, když člověk nežije svůj život z vlastní síly, ale pokouší se ho vyplňovat a sekundárně obohacovat náhražkami a berličkami.

Rozhodující pro správné porozumění Mít nebo Být je poznatek, že u této alternativy jde o základní orientace charakteru, tedy oné psychosociální „instituce“, která dává všemu našemu myšlení, citění a jednání přímo vášnivé zaměření. Ani Mistr Eckhart, ani Karel Marx, ani Buddha, ani proroci a Ježíš neodkazovali svou životní praxi na její psycholo-

Funk, R., 1994d "Erich Fromm," in: Lidové Noviny, Prague 20. ? 1994, pp. 12.

ce, umělce, muže i ženu; přichází do styku s lidstvem, s univerzálním člověkem; méně potlačuje, je svobodnější, má tudíž menší potřebu to, co sám potlačuje, promítat do druhých a myšlenkově zpracovávat; potom snad poprvé prožije, jak vidí barvy, jak vidí kutálet se mít a jak se jeho uši otevírají hudbě, zatímco dosud jen poslouchal. Když pocítí, že tvoří s druhými jednotu, vidí snad poprvé, že je iluzi považovat své izolované, individuální Já za něco, čeho se má pevně držet, co má pěstovat a zachovávat; pocítí, jak marné je hledat odpověď na život v tom, aby sám sebe měl, místo aby byl a sebou samým se stával.

Brzy po dokončení *Mít nebo Být* utrpěl Fromm roku 1977 a 1978 druhý a třetí srdeční infarkt, což silně omezilo jeho tvůrčí sílu. Průkopník lásky mohl sice akutní nebezpečí ztlumit, neměl však už sílu, aby uskutečnil své další záměry. O to ochotněji poskytoval interview a podporoval úsilí Hanse Jürgena Lodemanna, Heinricha Jaenecka, Alfreda A. Häslera, Adalberta Reifa a jiných žurnalistů, kteří jeho myšlení a dílo uváděli ve známost v jeho staré vlasti.

Fromm nikdy nebyl přítelem poct a mnohé přicházely také pozdě. Čestné občanství Muralta osvobodilo Fromma zároveň od starostí o povolení k pobytu ve Švýcarsku. Účast na slavnosti propůjčení Ceny Nelly Sachsové města Dortmundu v roce 1979 musel na poslední chvíli ze zdravotních důvodů odříci a k poctě jeho rodného města Frankfurtu, kde mu měla být udělena Goethova plaketa, došlo až po smrti. V noci na 18. března 1980, pět dní před svými 80. narozeninami, zemřel Fromm bez známky smrtelného boje na další srdeční infarkt.

Při malém slavnostním rozloučení v krematoriu v Bellinzoně přečetl Ivan Illich Frommovu interpretaci Abrahamova sporu s Bohem, který chtěl zničit Sodому a Gomoru pro jejich špatnost (Gen 18, 23-32). Abraham bojuje o přežití Sodomy a Gomory a předvádí onen boj, který musíme dnes svádět s prostředky ničeni. Najde-li se v Sodomě ještě alespoň deset spravedlivých, může

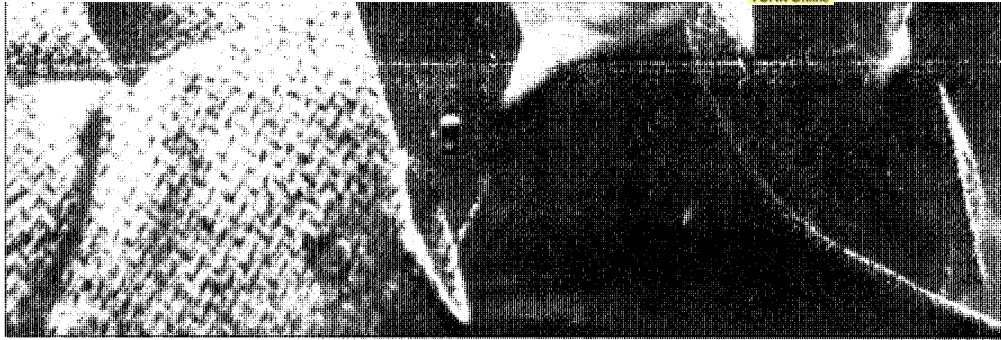

FUNK-Online

mem být nebo být je poznatek, že u této alternativy jde o základní orientace charakteru, tedy oné psychosociální „instituce“, která dává všemu našemu myšlení, citění a jednání přímo vášnivě zaměření. Ani Mistr Eckhart, ani Karel Marx, ani Buddha, ani proroci a Ježíš neodkazovali svou životní praxi na její psychologickou podmíněnost. A přece všichni zažili společnou zkušenost, že jen uplatňování vlastních humánních sil člověka opravdu uspokojuje a činí ho zdravým v rámci toho, co je člověku možno. Fromm se pokoušel objasnit tyto zkušenosti, společně všem Mistřům života, bez ohledu na ty či ony jejich světonázorové interpretace v jejich psychologické podmíněnosti a použil přitom svého sociálně psychologického přístupu k charakteru. V knize *Mít nebo Být?* (1976) vyslovil však Fromm i své vlastní židovské dědictví a svou vlastní aktuální životní praxi, takže alternativa Mít nebo Být je jak svědectvím jeho vlastního humanismu, tak i známou poznání humanisticky orientovaného člověka nezávisle na tom či onom světonázorovém obzoru porozumění.

Fromm také zkoušel svůj vlastní humanistický přístup ve všech oblastech svého života skutečně realizovat. Na každého, kdo ho v posledních letech života poznal, udělal způsob, jak se choval sám k sobě a ke své ženě Annis i k návštěvníkovi, hluboký dojem. Jeho „tajemstvím“ je jeho základní humanistická zkušenost čerpat sám ze sebe. Čím více může člověk žít ze svého vlastního nitra a čerpat sám ze sebe ve všech oblastech svého já a mít se rád, tím lehčí je pro něj stýkat se s druhými, protože mu už nejsou cizí. Schopnost lásky není proto otázkou být milován nebo milovat (i když to může spolu vývoje psychologicky souviset). Už v *Umění milovat* (1956) Fromm zdůrazňoval:

Láska je možná, jen když se spolu dva lidé spojí ze středu své existence, když prožívá každý sám sebe ze středu svého bytí. Jen tento „život ve středu“ je lidskou skutečností, jen zde je život, jen zde je základ pro lásku. Takto prožívaná láska je stálou výzvou; není žádným místem klidu, nýbrž znamená pohybovat se, růst, spolupracovat. Zda tu vládne harmonie, nebo existují spory, zda radost nebo zármutek je vzhledem k základní skutečnosti, že se dva lidé prožívají z podstaty svého bytí, je život spolu navzájem jedno, místo aby

Počátkem sedmdesátých let v Mexiku

byli sami před sebou na útěku, druhorádé.

Fromm dokázal pro sebe uskutečnit, co je základní humanistickou zkušeností: objevit cizí a jiné jako něco vlastního, zatímco ve vlastním odhalit cizí a jiné a rozpoznat to jako vlastní a jediné.

Cizí člověk ztrácí svou cizost, pokud prožívá sám v sobě cizí jako vlastní. Tento proces „přisvojení“ a „zvnějšnění“ - stávání se sebou a stávání se světem prostřednictvím rozumu, lásky a produktivní činnosti - není nikdy uzavřen. Proto ho Fromm chápe jako proces náboženský. Protože je člověk otevřenou bytostí, může své „vyšší Já“ prožít vždy znovu. To se děje, když se člověk spoléhá na vlastní síly a zřekne se tak orientace na odcizené Mít a zároveň zažije zkušenost přesáhnutí sebe sama. Není to však žádná transcendentace na onen svět nebo z onoho světa, jak byl tento prožitek ve starém světovém názoru vysvětlován. Prožitek transcendentace je obsáhlejší nebo vyšší prožitek sebe sama, popisovaný mystiky jako jednota prožívání Boha a sebe sama. Zda pojmenujeme tento náboženský prožitek prožitím Boha nebo sebe či svého bytí nebo - jak činí Fromm ve svém díle *Budete jako bohové* (1966) - zkušeností X, je otázkou hry se slovy, případně světového názoru nebo prožívání světa. Nezáleží na výkladu prožitku, nýbrž na prožitku samotném: na náboženském prožitku jako prožitku sebe sama. Stojí za to se toho odvážit a praktikovat to, neboť jen tak se toho člověku dostane.

K náboženskému prožitku jako zkušenosti vyššího Já patří cvičení a kázeň. To plnil Fromm ve svém životě do písmene. Každé dopoledne

mezi 10. a 11. hodinou cvičil svůj dech, pohyb a soustředění, jak ho to naučil Nyanaponika Mahathera, v Německu narozený buddhistický mnich ze Srí Lanky. K Frommové náboženské praxi ve stáří patřila vedle meditačních cvičení také denní analýza sebe sama na základě výkladu svých vlastních snů. Že tyto způsoby náboženského prožitku sebe sama umožňovaly přesáhnout sebe k vyššímu Já, pocítoval Fromm na své rostoucí životi právě tak jako na své bezprostřednosti v zacházení se svými silami a skutečností kolem sebe. Roku 1975 uspořádali Boris Luban-Plozza a Rainer Funk k Frommovým 75. narozeninám v Locarnu sympozium, na němž měl mít hlavní referát on sám. Ačkoliv byl zesláblý nemocí - krátce předtím si naštlpl lopatku a právě ho trápily žlučové kameny -, referoval jako obvykle spatra, jen s pomocí několika heslovitých poznámek dojde dvě hodiny, přičemž nikdo z asi 400 účastníků nepocítil na sobě ani na Frommovi sebemenší známku únavy. Na otázku, co mu dalo takovou schopnost soustředění a bezprostřednosti, odpověděl, že právě dnes dopoledne věnoval svým cvičením dvě hodiny.

Fromm prožíval v náboženské praxi své síly rozumu, lásky a produktivní činnosti, potenciálně v sobě uložené. Cílem náboženské zkušenosti není pro něj onen svět, nýbrž dosažitelný obrys toho, co je člověku možné. Takový obrys, který je možno pocítovat v každém novém prožitku vyššího Já, nemá nic společného s odvrácením se od světa, s asketismem, s poustevničením nebo s individualistickým duševním blahem. V rozumu, lásce a produktivní činnosti vidí Fromm právě schopnost člověka

prožít jednotu s vnější i vnitřní skutečností v její objektivitě a integritě tak, že skutečnost, již těmito silami pocítujeme, není už ničím cizím a odlišným, ale něčím hluboce vlastním a tvoří s člověkem jednotu.

Náboženský prožitek je prožitek vyššího Já, celosti člověka, univerzálního člověka. Právě v tom se Fromm neteista a humanista setkává s Frommem psychoanalytikem:

Analytik není ani teologem, ani filozofem a ani nechce být v těchto oblastech kompetentní. Jako lékař duše má však co říci s přesně týmiž problémy jako filozofie a teologie: s duší člověka a její záchranou.

Frommova kniha *Mít nebo Být?* připadá mnohým nerealistická, jednostranně optimistická a příliš idealistická. Nemělo by se však zapomínat: za tímto „ukazatelem mít nebo být“ stojí zkušenost šestasedmdesátiletého muže, který se naučil veškerou silou zbožnosti věřit v člověka a který přes 50 let prožíval na sobě i na druhých psychoanalytický proces.

Cesta k Bytí, k vyššímu Já, k univerzálnímu člověku je stejně namáhavá a dlouhotrvající jako psychoanalytický proces, který popisuje Fromm v *Psychoanalýze a zenbuddhismu* takto:

Člověk má poprvé pocít, že je ještě nitro, že je úzkostlivý, že nenávidí, zatímco ve svém vědomí věřil, že je skromný, odvážný a laskavý. Nový pohled ho snad bolí, ale otevírá dveře; umožní mu skoncovat s tím, aby promítal do druhých, co sám v sobě potlačuje. Jde dále: prožívá v spěi kojení, dítě, dospělého, zločince, sílence, svět-

ivan itech Frommovu interpretaci Abrahamova sporu s Bohem, který chtěl zničit Sodomu a Gomoru pro jejich špatnost (Gen 18, 23-32). Abraham bojuje o přežití Sodomy a Gomory a předvádí onen boj, který musíme dnes svádět s prostředky ničeni. Najde-li se v Sodomě ještě alespoň deset spravedlivých, může město zničení ujit: na tak malý počet spravedlivých mohl Abraham Boha usmlouvat. Fromm si bere pro své vysvětlení na pomoc Nachmanida, podle něhož byla jejich homosexualita, pro niž mají být potrestáni, ve skutečnosti jejich zpěčováním vpusť do města cizince a připustit, aby se podíleli na jejich majetku. Jen s deseti lidmi, kteří se dokáží odpoutat od všeobecné orientace na Mít a žít skutečně jiným životem, se dá v boji o přežití zvítězit.

Jen ten, kdo dovede zůstat cizincem vůči „zdravému rozumu“, „věcným nutnostem“, „veřejnému minění“, může milovat cizí a cizince. Když se ohlížel za svým dětstvím, krátce před svou smrtí, Fromm řekl:

Podnes mám radost, že jsem prožil to, o čem praví Starý zákon: „Milovati budeš cizince jako sebe samého, neboť vy sami jste byli cizinci v Egyptě“ (Lv 19, 34). Člověk může opravdu rozumět cizinci, když sám byl úplným cizincem. Být cizincem však znamená být doma v celém světě. Tyto dvě věci patří dohromady. Pokud naopak nejsem cizincem ve vlastní zemi a vůbec v určité zemi, pak nejsem doma ve světě. Jsem-li však doma v celém světě, pak jsem cizincem zde, a přece nejsem cizincem nikde.

ČESKÉ PŘEKLADY FROMMOVÝCH DĚL:

- 1967 *Umění milovat*, Praha, Orbis
- 1967 *Člověk a psychoanalýza*, Praha, Svoboda
- 1969 *Lidské srdce - Jeho nadání k dobru a zlu*, Praha, Mladá fronta
- 1992 *Mít nebo Být?*, Praha, Naše vojsko
- 1993 *Strach ze svobody*, Praha, Naše vojsko
- 1993 *Budete jako bohové*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny
- 1994 *Umění Být*, Praha, Naše vojsko (z pozůstalosti zpracoval R.Funk)